

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

КАФЕДРА СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ

Кухтій А. О.

Лекція № 18

Рятувальні роботи і допомога в туристських походах

з навчальної дисципліни

„СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧИЙ ТУРИЗМ”

галузь знань 24 „Сфера обслуговування”,

спеціальність 242 „Туризм”

магістр

Змістовий модуль 18. Рятувальні роботи і допомога в туристських походах. (14 годин)

Лекція – 4 години

Семінарське заняття – 4 години

Самостійна робота – 6 години

Лекція 29, 30: Рятувальні роботи і допомога в туристських походах.

План.

- 1. Безпека туристичної подорожі.**
- 2. Правовий статус аварійно-рятувальної служби.**
- 3. Права та обов'язки рятувальників.**

Самостійно – вивчити Закон України «Про аварійно-рятувальні служби» від 14.12.1999 № 1281-XIV(із змінами і доповненнями). Законспектувати в робочому зошиті основні його положення. Закон можна знайти на сайті Верховної ради України // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1281-14>

1. Безпека туристичної подорожі.

Відправляючись в туристичну чи екскурсійну поїздку, на відпочинок або оздоровлення, на маршрут вихідного дня або у всевітню подорож, турист стикається з цілою низкою проблем, які при збігу обставин можуть призвести до негативних наслідків для його здоров'я та майна, погано вплинути на настрій та враження від поїздки.

Перебуваючи в незнайомому середовищі, яке відрізняється від місця постійного проживання, активно відпочиваючи, турист постійно знаходиться під впливом ризикових обставин. Він не знає досконало звичаїв, мови, традицій, побуту, не має імунітету від хвороб, поширених у даній місцевості, не пристосований до проживання та інтенсивних навантажень у гірських районах, в пустелі або на воді.

Серед інших виділяються **головні фактори небезпечності**: травмонебезпека, небезпечна дія навколишнього середовища, в тому числі виробничі джерела - шум, вібрація, пожежонебезпека, хімічні, радіоактивні,

біологічні, психофізичні, природні, особиста безпека в умовах криміногенного стану, а також специфічні фактори ризику, притаманні особливим видам туризму.

Різні несприятливі для туризму фактори мають неоднакову вірогідність їх настання, неоднакову інтенсивність дії та наслідки.

Закон України "Про туризм" у розділі VIII надає гарантії безпечного перебування туристів на території України і зобов'язує органи влади та суб'єктів туристичної діяльності розробити комплекс заходів з безпеки туристів. Зокрема, в статті 26 сказано: «Місцеві органи державної виконавчої влади в галузі туризму розробляють і організовують виконання регіональних програм забезпечення захисту та безпеки туристів, особливо в місцях туристичної активності.

Суб'єкти туристичної діяльності розробляють конкретні заходи щодо забезпечення безпеки туристів, екскурсантів, які беруть участь у туристичних подорожах, походах, змаганнях, запобігання травматизму та нещасним випадкам і несуть відповідальність за їх виконання».

В Україні діє міждержавний стандарт (ГОСТ 28681.1-95) «Туристично-екскурсійне обслуговування», який передбачає порядок проектування туристичних послуг, включаючи розгляд можливих ризиків, які можуть викликати негативні наслідки і спричинити шкоду здоров'ю туриста та його майну.

Згідно із Законом України «Про туризм» із метою забезпечення безпеки туристів суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані здійснювати:

- підготовку безпечних умов для перебування туристів, облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій, місць проведення змагань, забезпечення туристів справним спорядженням та інвентарем;
- навчання туристів засобам профілактики і захисту від травм та нещасних випадків, інструктаж із надання першої медичної

допомоги, а також інформування про джерела небезпеки, які можуть бути зумовлені характером маршруту та поведінкою самих туристів;

- контроль за підготовкою туристів до подорожей, походів, змагань, інших туристичних заходів;
- надання оперативної допомоги туристам, що зазнають лиха, транспортування потерпілих;
- розробку та реалізацію спеціальних вимог безпеки під час організації та проведення походів з автомобільного, гірського, лижного, велосипедного, водного, мотоциклетного, пішохідного туризму та спелеотуризму.

Найбільш поширеним нещасним випадком серед туристів є *травматизм*. Ризик отримання травми може виникнути в різноманітних умовах, але найбільша вірогідність події виникає при переміщенні механізмів, предметів і безпосередньо туристів, зі складним рельєфом місцевості, при зсувах, сходженні лавин та інших атмосферних і природних явищ. Важливими у запобіганні травматизму є справне туристичне та спортивне спорядження, одяг, взуття тощо.

З метою запобігання травматизму використовуються захисні облаштування, огороження туристичних стежок і маршрутів, захисне обладнання канатних доріг, гірськолижних трас, підйомників, індивідуальні страхові мотузки, шлеми тощо.

Один з небезпечних етапів подорожі - етап перевезення (проїзд до місця відпочинку та зворотний проїзд, транспортування під час подорожування та інші). Оскільки транспортні засоби є джерелами підвищеної небезпеки, питання безпеки туристів повинні бути центральними у всіх варіантах перевезень.

Значний вплив на життя і здоров'я туриста має *навколишнє середовище*. Основними факторами впливу навколишнього середовища є висока або низька температура повітря, вологість і рухомість повітряних мас, опади, перепади тиску, недостатність кисню та ін.

При проектуванні туру необхідно брати до уваги вибір сприятливої пори року, вечірнього чи денного часу, раціонально обрати трасу туристичного маршруту, врахувати погодні умови, забезпечення відповідної екіпіровки, засобів індивідуального захисту, повне і своєчасне інформування туристів про можливу небезпеку та ін.

Важливим фактором, що згубно впливає на здоров'я туристів, є ультрафіолетове випромінювання, підвищений рівень радіоактивності. Можуть мати місце також хімічні фактори, які впливають на організм людини.

Існує також велика загроза інфекційних захворювань, харчових отруєнь та інших біологічних факторів.

В багатьох випадках туристи самі порушують регламентовані правила поведінки і потрапляють в складні ситуації, відстають через неуважність від груп на екскурсіях, відправляються в райони, не рекомендовані для відвідування туристів, беруть участь у ризикових заходах, купаються у заборонених місцях, відвідують сумнівні розважальні заклади та ін.

З метою здійснення практичної роботи по забезпеченню безпеки туристів, наданню їм допомоги і захисту в екстремальних ситуаціях, туристичні підприємства, що спеціалізуються на організації туристичних подорожей з використанням активних форм пересування туристів, створюють пошуково-рятувальні служби або укладають угоди на обслуговування з відповідними службами.

Пошуково-рятувальна служба повинна мати повну взаємодію з органами охорони здоров'я, зв'язку, внутрішніх справ, цивільної авіації, лісового та водного господарства, гідрометеорологічної служби.

2. Правовий статус аварійно-рятувальної служби.

Організаційні, правові та економічні засади створення і діяльності аварійно-рятувальних служб, обов'язки, права, гарантії соціального захисту та відповідальність рятувальників, а також питання міжнародного

співробітництва у сфері ліквідації надзвичайних ситуацій визначені Законом України «Про аварійно-рятувальні служби» від 14.12.1999 № 1281-XIV. Крім нього, відносини у сфері рятувальної справи регулюються також законами України "Про Цивільну оборону", "Про охорону праці", та іншими нормативно-правовими актами.

Аварійно-рятувальна служба - сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для вирішення завдань щодо запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру та окремих їх наслідків, проведення пошукових, аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт.

В структурі аварійно-рятувальної служби України створена і діє *спеціалізована аварійно-рятувальна служба* - професійна аварійно-рятувальна служба, що має підготовлений і споряджений особовий склад для ліквідації окремих класів і підкласів надзвичайних ситуацій (гасіння газових фонтанів, подання медичної допомоги потерпілим, водолазні роботи тощо) та відповідні аварійно-рятувальні засоби.

Законом визначені завдання аварійно-рятувальних служб:

1. проведення під час виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах і територіях аварійно-рятувальних робіт;
2. ліквідація надзвичайних ситуацій та окремих їх наслідків;
3. виконання робіт із запобігання виникненню та мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру та щодо захисту від них населення і територій;
4. захист навколишнього природного середовища та локалізація зони впливу шкідливих і небезпечних факторів, що виникають під час аварій та катастроф.

Відповідно до покладених на них завдань основними функціями аварійно-рятувальних служб є:

1. забезпечення готовності своїх органів управління, сил і засобів до дій за призначенням;

2. пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, подання у можливих межах невідкладної, у тому числі медичної, допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя й здоров'я стані, на місці події та під час евакуації до лікувальних закладів;
3. ліквідація особливо небезпечних проявів надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіаційного та бактеріального зараження, інших небезпечних проявів;
4. контроль за готовністю об'єктів і територій, що ними обслуговуються, до проведення робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій;
5. участь у розробленні та погодженні планів реагування на надзвичайні ситуації на об'єктах і територіях, що ними обслуговуються;
6. участь у проведенні експертизи проектних рішень щодо поліпшення захисту об'єктів і територій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій;
7. участь у роботі комісій з прийняття в експлуатацію об'єктів, які потребують аварійно-рятувального обслуговування;
8. участь у підготовці рішень з питань створення, розміщення, визначення обсягів матеріальних резервів для ліквідації надзвичайних ситуацій;
9. організація ремонту та технічного обслуговування аварійно-рятувальних засобів, розроблення та виробництво їх окремих зразків;
10. пропаганда у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та участь у підготовці працівників підприємств, установ та організацій і населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій.

Завдання і функції конкретних аварійно-рятувальних служб визначаються їх статутами чи положеннями, які погоджуються з центральним органом виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та затверджуються згідно з законодавством.

Аварійно-рятувальні служби можуть бути спеціалізованими або неспеціалізованими, створеними на професійній або на непрофесійній основі. Відповідно до специфіки діяльності професійні аварійно-рятувальні служби можуть бути спеціальними (воєнізованими).

Аварійно-рятувальні служби поділяються на державні, комунальні, аварійно-рятувальні служби громадських організацій та аварійно-рятувальні служби підприємств, установ, організацій (далі - об'єктові аварійно-рятувальні служби).

Особливим видом державних аварійно-рятувальних служб є *Державна служба медицини катастроф*. Основним завданням Служби медицини катастроф є подання громадянам та рятувальникам в екстремальних ситуаціях (стихійне лихо, катастрофи, аварії, масові труєння, підемії, епізоотії, радіаційне, бактеріологічне та хімічне забруднення тощо) безоплатної медичної допомоги.

Усі аварійно-рятувальні служби та рятувальники підлягають обов'язковій атестації на здатність до проведення аварійно-рятувальних робіт. Атестовані аварійно-рятувальні служби вносяться до спеціального реєстру аварійно-рятувальних служб.

Неатестовані аварійно-рятувальні служби та рятувальники до проведення аварійно-рятувальних робіт не допускаються.

Особовий склад професійних аварійно-рятувальних служб комплектується на контрактній основі і поділяється на основний та допоміжний.

До основного особового складу професійної аварійно-рятувальної служби належать працівники, які організують і виконують аварійно-рятувальні роботи та забезпечують готовність аварійно-рятувальних служб до їх проведення. До допоміжного особового складу професійної аварійно-рятувальної служби належать працівники, які забезпечують її діяльність, пов'язану з виконанням покладених на аварійно-рятувальну службу завдань,

та професійну і медико-психологічну підготовку рятувальників, та прикріплені до цих служб.

Основний особовий склад спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб поділяється на керівний та рядовий (далі - оперативний особовий склад). Оперативний особовий склад забезпечується форменим одягом за нормами і зразками, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Для проведення пошукових, аварійно-рятувальних та відновних робіт основний особовий склад усіх аварійно-рятувальних служб забезпечується спеціальним одягом, спорядженням і засобами індивідуального захисту.

Залучення аварійно-рятувальних служб до ліквідації надзвичайних ситуацій здійснюється:

- згідно з планами реагування на надзвичайні ситуації на об'єктах і територіях, що ними обслуговуються;
- згідно з планами взаємодії у разі виникнення надзвичайної ситуації на інших об'єктах і територіях;
- за рішенням органів, які здійснюють управління діяльністю аварійно-рятувальних служб, на підставі звернень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, на територіях і об'єктах яких склалася надзвичайна ситуація.

Залучення аварійно-рятувальних служб до ліквідації надзвичайних ситуацій за межами території України здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України на підставі міжнародних договорів України.

Аварійно-рятувальні служби під час ліквідації надзвичайних ситуацій повинні забезпечити:

- оперативне визначення обстановки, що склалася внаслідок надзвичайної ситуації, зони ураження об'єкта чи території і основних напрямів дій, пов'язаних з ліквідацією надзвичайної ситуації;

- вжиття термінових заходів для пошуку і рятування людей на уражених об'єктах та територіях і подання невідкладної медичної та іншої допомоги потерпілим;
- визначення небезпечних факторів та додержання особовим складом вимог правил безпеки під час проведення аварійно-рятувальних робіт;
- створення необхідних умов для підтримання працездатності особового складу;
- зосередження в зоні надзвичайної ситуації необхідних сил, засобів, резервів та своєчасне введення їх у дію за призначенням;
- оперативне усунення ускладнень, що виникають під час ліквідації надзвичайних ситуацій;
- координацію дій своїх аварійно-рятувальних формувань.

Під час ліквідації надзвичайних ситуацій ведеться оперативно-технічна документація та складається звіт про роботу аварійно-рятувальної служби, пов'язану з ліквідацією надзвичайної ситуації, який є складовою частиною матеріалів з розслідування надзвичайної ситуації. Види і зразки оперативно-технічної та звітної документації встановлюються центральним органом виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи за погодженням з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади.

Витрати на проведення окремих аварійно-рятувальних робіт, понесені державними та комунальними аварійно-рятувальними службами під час ліквідації надзвичайної ситуації, підлягають обов'язковому відшкодуванню (повністю або частково) відповідними підприємствами, установами та організаціями. Аварійно-рятувальним службам громадських організацій відшкодовуються безпосередні витрати, пов'язані з ліквідацією надзвичайної ситуації (вартість палива, зносу устаткування тощо). Види аварійно-рятувальних робіт, витрати на проведення яких підлягають відшкодуванню, та порядок відшкодування цих витрат визначаються Кабінетом Міністрів України.

Відшкодування завданої підприємствам, установам та організаціям, що знаходяться в зоні надзвичайної ситуації, шкоди у разі залучення до виконання робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій їх транспортних засобів, обладнання, іншого майна здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України.

Матеріальні збитки, пов'язані з пошкодженням необхідними функціональними діями під час ліквідації надзвичайної ситуації майна, яке знаходиться на об'єктах і територіях, де безпосередньо проводяться аварійно-рятувальні роботи, аварійно-рятувальна служба відповідним юридичним та фізичним особам не відшкодовує.

Під час ліквідації надзвичайної ситуації у підпорядкування уповноваженого керівника з ліквідації надзвичайної ситуації переходять усі аварійно-рятувальні служби та формування, що залучаються до ліквідації надзвичайної ситуації. Розпорядження уповноваженого керівника з ліквідації надзвичайної ситуації є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами, які беруть участь у ліквідації надзвичайної ситуації, а також громадянами і організаціями, які знаходяться в зоні надзвичайної ситуації.

До прибуття уповноваженого керівника з ліквідації надзвичайної ситуації його обов'язки виконує керівник спеціалізованої аварійно-рятувальної служби, що прибула до зони надзвичайної ситуації першою.

Ніхто не має права втручатися в діяльність уповноваженого керівника з ліквідації надзвичайної ситуації до відсторонення його в установленому порядку від виконання обов'язків і за умови прийняття на себе керівництва з ліквідації надзвичайної ситуації або до призначення іншого уповноваженого керівника.

Залежно від обставин, що склалися в зоні надзвичайної ситуації, уповноважений керівник з ліквідації надзвичайної ситуації самостійно приймає рішення щодо:

- 1) проведення евакуаційних заходів;

- 2) зупинення діяльності об'єктів, що знаходяться в зоні надзвичайної ситуації, та обмеження доступу людей у цю зону;
- 3) залучення в установленому порядку до проведення робіт необхідних транспортних засобів, іншого майна підприємств, установ та організацій, що знаходяться в зоні надзвичайної ситуації, формувань аварійно-рятувальних служб громадських організацій, а також громадян за їх згодою;
- 4) зупинення аварійно-рятувальних робіт, якщо виникла підвищена загроза життю рятувальників та інших осіб, які беруть участь у ліквідації надзвичайних ситуацій.

Уповноважений керівник з ліквідації надзвичайної ситуації, керівники аварійно-рятувальних служб мають право на вичерпну та достовірну інформацію про надзвичайну ситуацію для організації робіт з її ліквідації і зобов'язані інформувати відповідні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування про вжиті ними для цього заходи.

Після ліквідації надзвичайної ситуації уповноважений керівник з ліквідації надзвичайної ситуації подає органу, що його призначив, звіт щодо прийнятих рішень і перебігу подій під час ліквідації надзвичайної ситуації.

3. Права та обов'язки рятувальників.

Відповідно до Закону України «Про аварійно-рятувальні служби» (ст. 23) в *обов'язки рятувальників* входить:

1. бути ініціативними, самовідданими та наполегливими під час ліквідації надзвичайної ситуації;
2. активно проводити аварійно-рятувальні роботи, вживати всіх необхідних заходів для рятування людей, подання їм невідкладної медичної та іншої допомоги, не допускати невиправданих ризиків;
3. виконувати вимоги відповідних статутів, положень, правил тощо з питань проведення аварійно-рятувальних робіт;

4. бути готовими до проведення робіт, пов'язаних з рятуванням потерпілих людей та ліквідацією надзвичайних ситуацій, удосконалювати свої професійні здібності, постійно підтримувати свій фізичний і психологічний стан на належному рівні;
5. утримувати в належному стані довірені їм засоби індивідуального та колективного захисту та засоби для ліквідації надзвичайних ситуацій.

Інші обов'язки рятувальників визначаються відповідними статутами, посадовими інструкціями тощо.

Обов'язки рятувальників професійних аварійно-рятувальних служб зазначаються у контрактах, які укладаються з ними під час їх прийому на роботу.

Законом не дарма спочатку визначені обов'язки рятувальників, що підкреслює пріоритети в їх роботі.

Права рятувальників сформульовані в статті 24 вищезазначеного закону. ***Рятувальники мають право на:***

1. підвищення рівня своїх теоретичних знань, практичних навичок та майстерності за рахунок робочого часу;
2. харчування за рахунок коштів аварійно-рятувальних служб під час чергування тривалістю понад 12 годин або грошову компенсацію за нього;
3. обов'язкове особисте страхування.

Рятувальники професійних аварійно-рятувальних служб, які протягом року брали участь у проведенні складних аварійно-рятувальних робіт, перелік яких визначається центральним органом виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, повинні щорічно проходити санаторно-курортне лікування, що передбачає медико-психологічну реабілітацію. Зазначене санаторно-курортне лікування, забезпечення медичним обслуговуванням та необхідними медикаментами, а також проїзд до місця лікування (туди і назад) здійснюються за рахунок коштів, що виділяються на утримання

аварійно-рятувальних служб, а також коштів, що надходять від надання додаткових послуг аварійно-рятувальними службами. Відшкодування за невикористане санаторно-курортне лікування забороняється.

Під час проведення робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій рятувальники **мають право** на:

- 1) вичерпну та достовірну інформацію, в тому числі про об'єкти, на яких проводяться аварійно-рятувальні роботи, необхідну для виконання ними своїх обов'язків;
- 2) безперешкодний допуск на територію та об'єкти, що постраждали;
- 3) екіпіровку та оснащення згідно з технологією проведення зазначених робіт;
- 4) харчування за рахунок коштів підприємств, установ та організацій, на яких проводяться роботи, або відповідного органу місцевого самоврядування;
- 5) використання в порядку, передбаченому Законом, для рятування людей та у випадках крайньої необхідності засобів зв'язку, транспорту, інших матеріальних засобів підприємств, установ та організацій, що знаходяться в зоні проведення аварійно-рятувальних робіт;
- 6) позачергове придбання квитків на всі види транспорту для проїзду до місця проведення аварійно-рятувальних робіт.
- 7) рятувальники мають право створювати в установленому порядку свої професійні спілки.

З огляду на небезпечний характер роботи рятувальників, законодавством передбачено їх **обов'язкове особисте страхування** на випадок захворювання, часткової або повної втрати працездатності, загибелі (смерті), спричинених виконанням обов'язків рятувальників, зазначених у контрактах, укладених під час їх прийому на роботу, або договорах щодо проведення аварійно-рятувальних робіт, до яких вони залучаються.

Страховими подіями для рятувальників є загибель (смерть) під час виконання ними обов'язків, зазначених у контрактах або договорах щодо

проведення аварійно-рятувальних робіт, до яких вони залучалися, смерть, що настала внаслідок поранення, контузії, травми чи каліцтва або захворювання в період і у зв'язку з виконання ними зазначених у контрактах або договорах обов'язків, а також втрата працездатності, що виникла внаслідок виконання цих обов'язків чи проведення таких робіт.

Зв'язок страхової події з виконанням рятувальниками обов'язків, зазначених у контрактах або договорах, встановлюється під час розслідування зазначених випадків згідно із законодавством.

Страхування рятувальників професійних аварійно-рятувальних служб здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та громадські організації, які створюють аварійно-рятувальні служби, за рахунок коштів, що виділяються на утримання цих служб.

Страхування рятувальників, які були залучені до проведення аварійно-рятувальних робіт в індивідуальному порядку чи в складі об'єктових аварійно-рятувальних служб, здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, що залучили рятувальників до проведення цих робіт, за рахунок коштів, які виділяються на їх проведення.

Страхування здійснюється на суму десятирічного грошового утримання за останньою посадою, яку займає рятувальник, але не менше однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порядок та умови обов'язкового особистого страхування рятувальників встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Важливим моментом є *відповідальність у сфері рятувальної справи*. У разі проведення аварійно-рятувальних робіт неатестованими аварійно-рятувальними службами, допуску до них неатестованих рятувальників відповідні посадові особи цих служб несуть відповідальність згідно із законодавством.

За непрофесійне проведення аварійно-рятувальних робіт, навмисне заподіяння шкоди здоров'ю громадян під час їх виконання, а також

навколишньому природному середовищу, матеріальним та культурним цінностям рятувальники несуть відповідно цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Рятувальники, які виконують свої функції згідно з наданими їм правами та відповідно до своїх обов'язків, не несуть відповідальності за завдані збитки під час проведення аварійно-рятувальних робіт.

3. Організація пошукових і рятувальних робіт.

Як вже зазначалося вище, туризм надзвичайно складна система. Її функціонування залежить від безлічі факторів, основний з яких - людський. Тому навіть за всебічної профілактики нещасних випадків уникнути їх повністю неможливо.

У зв'язку з цим постає питання про ефективну і швидку нейтралізацію наслідків того, що сталося. Очевидно, що найбільш оперативно вступити в боротьбу за здоров'я, життя постраждалих може сама туристська група, очолювана гідом. Це також стосується пошукових робіт, коли з-за складних погодних умов (туман, хуртовини) або поганого самопочуття один або кілька туристів можуть відстати, збитися зі шляху. Але в складних випадках або для транспортування потерпілого залучаються пошуково-рятувальні загони МНС України і рятувальні загони з туристів поруч розташованих груп.

Завдання рятувального загону полягає в тому, щоб у найкоротші терміни госпіталізувати потерпілого незалежно від складності рельєфу, умов погоди, протяжності маршруту. Тому всі туристи повинні удосконалювати навички транспортування потерпілого на різних формах рельєфу та надання першої долікарської допомоги.

Успішне проведення рятувальних робіт цілком залежить від ступеня підготовленості гідів і туристів, їх досвіду, кваліфікації. Високі моральні якості, сміливість, витримка і винахідливість - необхідні якості для успішного надання допомоги потерпілим у горах.

Перші рятувальні загони почали створюватися в Росії в 30-х роках ХХ ст. Вони були розташовані переважно на Кавказі (Безенгі, Чегем, Адирсу, Ельбрус, Домбай). У 1938 р. були організовані перші курси з підготовки працівників рятувальних служб, які очолили надалі перші рятувальні пункти. Протягом Великої вітчизняної війни всі вони були зруйновані. Підготовка рятувальників знову була відновлена в 1947 р., і з того ж часу щорічно стали проводитися короткострокові курси. У програму підготовки інструкторів альпінізму і туризму був включений розділ «Рятувальні роботи».

У 1958 р. почалося створення цілорічно діючих контрольно-рятувальних пунктів (КСП), які з 1960 р. перебували у віданні Всесоюзної ради ДСО профспілок. Основа діяльності КСП - профілактика нещасних випадків, підготовка кадрів рятувальників і надання допомоги потерпілим.

З метою профілактики нещасних випадків працівник КСП здійснює перевірку місць знаходження туристів (біваку) стежок, переправ, маршрути через перевали і на вершини, веде спостереження і збір інформації про лавинну небезпеку, здійснює розповсюдження прогнозів погоди, консультують туристів з питань особливостей подорожей в районі, розробляють контрольні строки повернення груп з маршрутів.

У випадку, надходження інформації про нещасний випадок працівники КСП очолюють і координують пошукові та рятувальні роботи, вживають заходів до надання невідкладної медичної допомоги постраждалим, а в залежності від масштабів і обставин події залучають до участі в рятувальних роботах туристів з інших груп.

Працівники КСП проводять розслідування причин нещасних випадків і здійснюють контроль за заходами, прийнятими гідями та керівниками туристських груп щодо забезпечення безпеки туризму.

У Росії рятувальні загони, як правило, створюються з числа учасників навчально-тренувальних зборів туристів і альпіністів, альпініад і туріади, турзлетів. Вони складаються з 6-12 добре підготовлених людей і очолюються

начальником рятувального загону, у веденні якого знаходиться рятувальний фонд - спорядження і продукти, необхідні для проведення рятувальних робіт.

Пошукові або рятувальні роботи проводяться у відповідності з характером майбутніх дій: організація пошуку групи, з якою втрачено зв'язок або яка не повернулася до контрольного терміну, вихід для надання допомоги потерпілим.

Часто пошукові та рятувальні роботи взаємопов'язані - пошукові роботи можуть перейти в рятувальні, і навпаки, при проведенні рятувальних робіт можуть виникнути ситуації, що вимагають пошуку окремих членів групи, що зазнали аварії в лавині, при зриві з гребеня або аварії корабля.

Пошукова група виходить у випадках, якщо:

- Група туристів не повернулася до контрольного терміну і немає чітких відомостей, що вона знаходиться в безпечному місці;
- Втрачений зв'язок з групою, що має всі засоби для її регулярного підтримки (радіостанції, сигнальні ракети і т.д.);
- Раптово і різко погіршилася погода в той час, коли група перебувала на складній ділянці маршруту.

На пошуки вирушають мобільні групи, що складаються з не більш ніж чотирьох осіб, які забезпечені спорядженням і харчуванням, медикаментами, засобами зв'язку та сигналізації, а також біноклями для огляду місцевості. Їх завдання - виявити зниклих, надати їм першу медичну допомогу, підготувати постраждалих до евакуації, повідомити в КСП необхідну інформацію для виходу рятувального загону, а також по можливості полегшити підхід рятувального загону (протоптати сліди в снігу, провісити мотузки на складних і небезпечних місцях і т. д.).

Вихід рятувального загону здійснюється у разі отримання інформації про нещасний випадок.

Головний загін, що складається, як правило, із шести чоловік, формується таким чином:

1) двоє рятувальників із засобами зв'язку та медикаментами йдуть безпосередньо до місця аварії для надання першої медичної допомоги та визначення способу транспортування;

2) четверо інших просуваються до місця аварії, готуючи шлях для йде за ними загону з вантажами для проведення рятувальних робіт.

При складанні плану рятувальних робіт визначаються:

- Загальні і конкретні поетапні завдання для кожного рятувального та пошукового загону;
- Приблизний розрахунок часу просування загонів;
- Кількість загонів і кількість рятувальників у них;
- Схема зв'язку та сигналізації;
- Оснащення кожного загону відповідно до поставлених перед ним завданнями.

Запитання для самоконтролю та самоперевірки:

1. Що входить в поняття «безпеки туристичної подорожі»?
2. Які можете назвати фактори небезпеки в туризмі?
3. Які фактори впливу навколишнього середовища необхідно брати до уваги, плануючи безпечний похід?
4. Правовий статус аварійно-рятувальної служби.
5. Загальна характеристика Закону України «Про аварійно - рятувальні служби».
6. Структура та основні завдання аварійно – рятувальної служби.
7. Основні функції аварійно-рятувальних служб.
8. Який порядок залучення аварійно-рятувальних служб до ліквідації надзвичайних ситуацій.
9. Права та обов'язки рятувальників.
10. Страхування рятувальників професійних аварійно-рятувальних служб.
11. Відповідальність у сфері рятувальної справи.
12. Організація пошукових і рятувальних робіт.
13. Складання плану рятувальних робіт.

Рекомендована література

Основна:

1. Закон України Про аварійно-рятувальні служби від 14.12.1999 № 1281-
XIV // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1281-14>
1. Алешин В.М. Карта в спортивном ориентировании. М.: Физкультура и спорт, 1983.
2. Висвейбер Х., Бертон Я. Стихийные бедствия: изучение и методы борьбы. – М.,1978.
3. Волович В.Г. Как выжить в экстремальной ситуации. - М., Знание, 1990. - 191.
4. Волович В.Г. Человек в экстремальных условиях природной среды, М., 1980.
5. Волович В.Г. Человек в экстремальных условиях природной среды. – М., 1983.
6. Выживание в экстремальных ситуациях. - М., ИПЦ «Русский раритет», 1993. - 160.
7. Гигиена и самоконтроль туриста: Метод. рекомендации. М.: ЦРИБ "Турист", 1980.
8. Гостюшин А. В., Шубин С.И. Азбука выживания. - М., Знание, 1996. - 272.
9. Грабовський Ю.А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивный туризм. Навч. пос. – Тернопіль: Навчальна кига – Богдан, 2009. – 304 с.
10. Дехтяр В. Д. Основи спортивно-оздоровчого туризму. Навчальний посібник, К.: Науковий світ, 2003, 203 с.
11. Драгачев С.П. «Туризм и здоровье», М.: Знание, 1984 г. - 95.
12. Константинов Ю.С. Теория и практика спортивно-оздоровительного туризма: учеб. пособие /Ю.С.Константинов;Российская международная академия туризма; Федеральный центр детско-юношеского туризма и краеведения. – М :Советский спорт, 2009. – 392 с.
13. Коструб А.А. Медицинский справочник туриста. - М.: Профиздат, 1990.- 153с.

14. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму: Навчальний посібник / Жданова О.М., Тучак А.М., Поляковський В.І., Котова І.В. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Державного університету імені Лесі Українки, 2000. – С. 175-233.
15. Плешанов Е.А. Я + природа. Учебно-справочное пособие по выживанию и безопасности человека в природе. Воронеж, 1997.
16. Сергеев ВЛ. Туризм и здоровье. — М.: Профиздат, 1987. - 98с.
17. Щур Ю.В., Дмитрук О.Ю. Спортивно – оздоровчий туризм: Навчальний посібник.-К.: Альтерпрес, 2003. - 232 с.

Допоміжна:

1. Марищук В.Л., Блудов Ю.М., Плахтиенко В.А. Серова Л.К. Медицинский справочник тренера / Сост. В.А. Геселевич. М.: ФиС, 1976.
2. Садикова С.Н. 1000 + 1 совет Туристу. Школа выживания. Минск, 1999.
3. Худоба В. В. Безпека туристичних подорожей : лекція / Худоба В. В. - Львів, 2018. - 12 с.